

Matányi Marcell¹

Insurgens önvédelmi rendszer európai minták nyomán

Pest-Pilis-Solt vármegye mobilizálása 1809-ben

Insurgent Self-Defense System Following the European Models

Mobilization of Pest-Pilis-Solt County in 1809

Absztrakt

A francia forradalmi háborúk nemcsak a hadviselést, de a hadszervezést is gyökeresen megváltoztatták. A nép háborús alkalmazása lehetőséget nyitott a háború és a nemzet fogalmak kapcsolatának szorosabbra fűzésére. A reguláris hadseregek mellett egyre nagyobb teret kaptak az irreguláris csapatok vagy más területvédelmi szervezetek. Dolgozatunkban a forradalmi háborúk során 1809-ig, az ötödik koalíciós háború kirobbanásáig bekövetkezett lakossági felkeléseket (területvédelmi mobilizálásokat) vetjük össze Pest-Pilis-Solt vármegye példásan megmaradt adminisztrációjával, hogy megpróbáljunk rendezőelveket felállítani a sikeres lakossági mobilizációhoz.

Kulcsszavak: területvédelem, lakossági mobilizálás, inszurrekció, Pest-Pilis-Solt vármegyei insurgens mobilizálás

Abstract

The French Revolutionary Wars radically changed not only the Warfare, but also military organization. The people under in use by the goverments in war opened up

¹ Tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténelmi Tanszék, e-mail: matanyi.marcell@uni-nke.hu

an opportunity for a closer connection between the concepts of war and nation. In addition to regular armies, irregular troops or other territorial defense organizations gained more and more spaces.

In our thesis, we compare the population uprisings (territorial defense mobilizations) that occurred during the revolutionary wars until 1809, until the outbreak of the Fifth Coalition War, with the exemplarily preserved administration of the County of Pest-Pilis-Solt, in order to try to establish organizing principles for successful population mobilization.

Keywords: territorial protection, civil mobilization, insurrection, insurgent mobilization in Pest-Pilis-Solt county

S ti, kik valljátok olyan gögösen:
Mienk a haza és mienk a jog!
Hazátokkal mit tennétek vajon,
Ha az ellenség ütne rajtatok?...
De ezt kérdeznem! engedelmet kérek,
Majd elfeledtem győri vitézségtek.
Mikor emeltek már emlékszobort
A sok hős lábnak, mely ott úgy futott?²

Önvédelem: közösségi érdek?

Egyébként is: milyen alapon dönthető el, hogy mikor és hogyan érdemes kiváltani a nemzeti felkelést? Az így feltett kérdésekben való állásfoglalás nehézsége arra készíthet, hogy a nemzeti háborúk mellett döntsünk. A kérdés azonban az, hogy az agresszió elhárításának nincs-e más eszköze, mint a nemzeti felkelés és az irtóháború. Nincs középút a népháború és a tisztán állandó hadseregekkel vívott régebbi háborúk között? Vajon nem elegendő-e az ország megvédéséhez, ha megszervezzük a milíciát vagy a *landwehrt*, amely egyenruhában és a kormány hívására venne részt a küzdelemben? Ilyen módon meghatároznánk, hogy a lakosságnak milyen mértékben kell kivennie a részét a harcokból, nem helyezvén ezt teljes egészében törvényen kívül, és pontos határokat vonhatnak az irtóháború elé.

A magam részéről igenlően válaszolnék a kérdésre, és az említett vegyes rendszert alkalmaznám a probléma megoldására. Semmi másról nincs itt szó, mint arról a rendszerről, amelyet a franciák 1792-ben alkalmaztak, majd Ausztria 1809-ben, egész Németország pedig 1813-ban leutánzott. Ezek után nem hinném, hogy újra elővennék a vádat, amelyekkel ezt a rendszert illették.

Anélkül hogy utópista-filantropus vagy zsoldosvezér lennék, azzal zárom gondolatmenetemet, hogy igenis remélhetjük az irtóháborúk száműzését a nemzetek kódexéből, és hogy a regularizált nemzetőrségekkel megerősített nemzeti védelem jó politikai szövetségekkel karöltve megőrizheti az államok függetlenségét.³

² PETŐFI Sándor: *A nép nevében*. Pest, 1847.

³ JOMINI 1973: 22.

A nép a történelem során folyamatosan viselője volt a háborúnak. A felütés túlzó általánosításnak hathat, a 18–19. század vizsgálata során mégsem kerülhetjük meg a komoly jelentőséggel bíró változást, amely bekövetkezett az európai társadalmak definíciókészletében, végleg megváltoztatva a nép szerepét a háború megvívásában. Ezzel szembesül Antoine-Henri Jomini (1779–1869) svájci származású katonatiszt is, aki a koalíciós háborúk társadalomra gyakorolt hatásait vizsgálva jutott arra a következtetésre, miszerint a jól vezetett polgári társadalom képes önmaga védelmére. Természetesen különbséget kell tennünk az európai Nyugat és Kelet *nép, állam és nemzet* fogalmaiban; másként áll a katonai szolgálathoz 1809-ben egy vendée-i, mint egy tiroli paraszt vagy egy dunántúli kispados, akik pedig elméletben mind ugyanakkora földterülettel rendelkezhetnek. A különbséget a polgáreszményben történő társadalmi és politikai változás jelenti. De valóban ekkora jelentősége lenne a nacionalizmusnak, vagy a háborús mentalitás változása jórészt a polgári eszményből és az ezzel járó jogi változásokból fakad? Dolgozatunkban a francia forradalom után kiépülő katonai mobilizációs és hadkiegészítési modelleket vizsgáljuk meg, hogy ezeket összevethessük a magyar *personalis insurrectio* rendszerével. Mindezt egyetlen kérdés köré csoportosítva: Idejétmúlt intézmény volt-e a Magyar Királyság önvédelmi rendszere 1809-ben? Vizsgálatunk során elsősorban európai, a francia háborúk (1792–1815) alatt működő mintákat veszünk alapul, amelyekben jól megfigyelhető a *nép* és a *nemzet* találkozása a harcmezőkön, és amelyeken keresztül megpróbálhatjuk a Magyar Királyság területén 1809-ben működő önvédelmi rendszert elhelyezni az európai összképben.

Jelen dolgozatomban nem lehet céloom a *nemzet–állam–nép* fogalmi hármasságának beható vizsgálata és a háború fogalmával meglévő kapcsolatának feltérképezése, de biztosan kijelenthetjük, hogy szoros összefüggésben állnak egymással, hiszen „örök érvényű igazság, hogy ha a férfiak nem katonák, ez csakis a fejedelem hibája, semmi köze hozzá az ország fekvésének vagy az emberek természetének”.⁴ A hármasság fogalomtársítás egymáshoz való viszonya meghatározta az egyes történelmi kor gondolkodóinak, társadalmának és törvényhozóinak vélekedését, elvárását és magatartását a háború irányában. Ezt figyelhetjük meg 1789-ben is, ahol a nép nemzetfogalomba történt beemelése az állam létrehozta a *Garde Nationale*-t (Nemzetőrség), majd az első koalíciós háború kiszélesedésével a *levée en masse* (népfelkelés) hadkiegészítési rendeletét. A 18. századig ismert játékszabályok megváltoznak: a háború 1789 után nem az uralkodó, hanem a nemzet ügye. Franciaországban ennek letéteményese Vendée, ahol máris kitűnik az új szabályok rendszertelensége. A következő években, amelyet a francia háborúk megnevezésével fémjelzünk, Európa-szerte megjelennek olyan félkatonai alakulatok, felkelők, gerillák és partizánok, akik a reguláris erők mellett vagy ellen követnek el – modern értelemben vett – háborús bűncselekményeket, vagy hajtanak végre katonai és kisháborús műveleteket. Hatásuk azonban mégsem csak ebben vagy az általuk okozott pszichológiai károkból mérhető, hiszen alkalmazásukkal a hadkiegészítés korszerűsítése a cél. Hogyan tegyünk reguláris katonai szolgálatra alkalmassá minél szélesebb néptömeget anélkül, hogy a militarizálással gazdasági vagy politikai károkat okoznánk a közösségnek, legyen ez állam, nemzet vagy nép? Hogyan szervezzük meg hatékonyan egy közösség önvédelmét?

⁴ MACHIAVELLI 1978: 65.

A néppel a nemzetért – a francia forradalom és Vendée tapasztalatai a hadkiegészítésben

Franciaország hadkiegészítési rendszerének alakulása kiválóan modellezi a feudális rendet lassan levető nyugati államok polgárosodó gondolkodását a 18. század végén. Az *ancien régime* polgári milíciákat működtetett, amelyeknek szervezeti alapját az egyházközségi parókiák jelentették, amelyek a településen élők életét egyébként is szabályozták képviselő-testületükön keresztül. A milíciák tagjait sorshúzással állították szolgálatba a tizenhét és negyven év közötti nőtlen, gyermektelen férfilakosság sorából. A katonai szolgálat ideje tíz év volt, amely alatt a milicisták nem hagyhatták el az egyházközség területét, de szabadon dolgozhattak. Behívás esetén felszerelésével (sisak, zubbony, barna csíkos nadrág, egy pár cipő és lábszárvédő, két ing, egy vászonzsák és hajlekötő pánt) együtt kellett megjelennie az erre kijelölt helyszínen, általában a megyeszékhelyen.⁵ A milícia tagjait alapvetően az állami közigazgatási határokra belül alkalmazhatták a törvény értelmében, de 1726 után fokozatosan, egyre nagyobb arányban vetették be őket a királyi haderő mellett külföldön is. XV. Lajos háborúi alatt a toborzással kiegészített királyi ezredek állománya 91 000 főt tett ki, míg a polgári milíciák 350 000 fő kiállítására voltak képesek. 1765-ben bekövetkezett a hadreform, amelynek értelmében a milíciákból serezeket alakítottak.⁶ A kerektek, a kialakult gyakorlat szerint azonosak maradtak, de a hozzá idomított jogrend állandósította a bevett alkalmazásrendet.

A milíciák korábbi feladatait (rendfenntartás, a belső nyugalom megőrzése, a települések védelme fegyveres támadás esetén) a polgárország vitte tovább, amely a polgárság folyamatos erősödésével egyre jelentősebb fegyveres önvédelmi erővé változott: 1789. július 13-án, a Párizst bekerítő királyi csapatok nyugtalanító jelenléte miatt az állandó bizottság elrendelte a párizsi polgárország 48 000 fős állandósítását. Parancsnokságát július 15-én La Fayette (1757–1834) – a franciák ünnepelt amerikai háborús hőse – vette át, aki elkészítette szabályzatát, és *Garde Nationale* (Nemzetőrség) néven országos szintre emelte az önkéntesek révén a hadsereg legfontosabb hadkiegészítési szervezetét.⁷ Az első koalíciós támadás megindulásával azonban az aktív (huszonöt év feletti, háromhavi fizetésével egyenértékű adót fizető férfi) polgárok soraiból történő önkéntes hadkiegészítés már nem volt kielégítő, ezért a Nemzeti Konvent 1793. augusztus 23-án meghirdette a sorozás útján történő mozgósítást, a *népfelkelést* (*levée en masse*). Ennek értelmében, „mindaddig, amíg az ellenséget el nem űztük a Köztársaság területéről, valamennyi francia a hadsereg szolgálatában áll.”⁸ Bár elsősorban a tizenhét és huszonöt év közötti férfiakat mozgósították, a rendelet hatása jelentős, hiszen változás történt a törvényhozás szemléletében: háborúra hivatkozva a nemzet valamennyi erőforrását igénybe vehette az állam. A háború megvívója nem pusztán az állam, hanem a nép lett.⁹

⁵ SECHER 2023: 43.

⁶ SECHER 2023: 41–42.

⁷ HAHNER 1989: 125.

⁸ HAHNER 1989: 125.

⁹ HAHNER 2021: 533.

Az új hadszervezés erőpróbája Vendée lett, ahol a kormányzat ellen fegyvert fogó lakosság egyszerre használta fel az egyházközségi alapú milícia és a serezek által kiépített rendszereket. 1793. március 10-én a franciaországi Vendée megyében „királypárti” fegyveres felkelés tört ki a forradalmi kormányzat rendeletei ellen. Az 1799-ig elhúzódó, népirtásokba átforduló polgárháború okai persze jóval távolabb mutatnak a népfelkelési törvény kapcsán elinduló sorozásoknál. Bebörtönzött lelkipásztorok, többszörösen kivetett adók, feldúlt családok és tönkrement infrastruktúra évtizedek óta húzóó belső, személyes feszültsége vezetett el ahhoz a teljes nyugat-franciaországi jelenséghez, amelyet átfogóan a vendée-i harcoknak nevezünk.¹⁰ A „huhógok ellenállása” sikeresen mutatott rá arra, hogy az irreguláris hadviselés egyfajta reneszánszát jelentheti a 18. századi kisháborúknak. A felkelők hosszú hónapokon keresztül képesek voltak csupán a földrajzi adottságokra támaszkodva feltartóztatni a reguláris erők mozgását.¹¹ A Loire mentén nem létezett szabályzat vagy regula. A felkelést szervező parókiák a már létező miliciarendszert használták fel a kormány ellen fegyvert fogott megyék mobilizálására. A lakosságot, amely jórészt földbérlekből (parasztokból) állt, a létező hadkiegészítési rend alapján három részre osztották: rajtaütésekre (aktív szolgálatra), őrállásra (területvédelem) és a mezőgazdasági munkák végzésére osztották be őket.¹² A csoportok maguknak választottak vezetőket, akik az egyházközségi képviselő-testületnek tartoztak elszámolással. Az egyházközségek aktív szolgálatra osztott tagjaiból 1793. augusztus 7-én – a felkelés kirobbanása után hat hónappal – megalakult a royalista, katolikus hadsereg, amely a polgárháború során hadjáratokban és katonai műveletekben mutatta meg rátermettségét. A hadsereg rendelkezett mindhárom, a korban elismert önálló fegyvernemmel, de szabályzatuk nem született.¹³ Parancsnokaik az emigrált nemesség soraiból kerültek ki. Egyszerre láthatjuk tehát a miliciarendszer által nyújtott alapok lokális kihasználását és a modern hadszervezés megvalósulását Vendée-ben. Ennek a komplex mobilizálásnak a feltételei sokrétűek: szükséges volt a lakosság moráljának folyamatos táplálása, az egyházközségek 18. századból öröklött önszerveződő képessége és az emigrációba kényszerített klérus és arisztokrácia harctéri tapasztalattal rendelkező tagjainak bevonása. Vendée tanulságait a napóleoni hadkiegészítés örökíti majd tovább.

Franciaország kormánya a forradalmat követő években aktív hadseregfejlesztésbe kezdett. Politikai hátterét megalapozta a szabadságesszméje, amelynek központi eleme lett a *Gloire* (nemzeti dicsőség), társadalmi hátterét pedig a nép nemzetbe emelése. A hadsereg és a hadkiegészítési rendszer fokozatosan alkalmazkodott az 1792 óta folyamatosan zajló reguláris és irreguláris háborúk követelményeihez. Ennek a folyamatnak lehetett eredménye, hogy 1805-ben Napóleon létrehozhatta a *Grande Armée*-t, amely a korszak talán leghatékonyabb ellátási és hadkiegészítési rendszerével rendelkező, magas presztízsű hadserege volt.

¹⁰ SECHER 2023: 193.

¹¹ FORGÁCS 2020: 75.

¹² SECHER 2023: 145.

¹³ SECHER 2023: 152.

A néppel a hazáért – az ibériai és a tiroli irregularitás tapasztalatai

Az 1805-ben elszenvedett harmadik koalíció katonai veresége rádöbbsentette az európai államokat arra, hogy a napóleoni hadászat nagyban támaszkodik a csapatok gyors mobilizálására, amely egyszerre a kiegészítési rendszer hatékonyságának bizonyítéka is. A nagyhatalmak általános haderőfejlesztésbe kezdtek, ami Közép- és Kelet-Európában hamar beleütközött a társadalmi struktúra hierarchikus berendezkedésébe. Az etnikailag és földrajzilag széttagolt államok számára fontos példa volt a spanyol háború (1808–1814), amely során sikerült katonai junták irányítása alatt a lakosság jelentős részét mozgósítani a francia reguláris erőkkel szemben. Mindezt téve úgy, hogy a felgyverzett civilek nem fordultak saját arisztokráciájuk ellen.

Spanyolország 18. századi gazdasági fellendülésének végét az 1790-es évek hozták el, mivel a polarizálódott társadalom elitje nem mondott le előjogairól és kiváltságairól. A régi rend törvényei érintetlenek maradtak, míg a lassanként megjelenő középosztály szimpatizálni kezdett a francia forradalom alkotmányozó törekvéseivel. IV. Bourbon Károly (1788–1808) és kormánya azonban ellenségesen viszonyult a franciákhoz, majd az 1795-ös baseli békét követően kiszolgálta a francia érdekeket, ami miatt széles körű nacionalista mozgalom bontakozott ki a teljes Ibériai-félszigeten.¹⁴ A franciákkal szembeni elégedetlenség 1808. május 2-án felkelésbe fordult át Madridban. Ennek hatására országszerte katonai junták jöttek létre, ezek a vendée-i mintához hasonlóan korábbi közigazgatási szervekre épültek rá, de a polarizálódott társadalom okán kevésbé tudták a kooperációt hatékonyan megszervezni. A francia műveletek miatt Sevillebe szorult Központi Junta – amely a Napóleon által lemondattott VII. Ferdinánd nevében hozta rendeleteit – megpróbált közigazgatási és katonai feladatokat is ellátni, kevés eredménnyel. A spanyol hadsereg a 18. században Európa-szerte általános sorozással és évtizedeken át tartó katonai szolgálattal tartotta meg állományát. A polgárosodás politikailag lassított folyamatában nem volt lehetőség a felvilágosodó államok milíciarendszerének országos kialakítására. Ennek hiányában a lakosság mobilizációja 1808-ban gyakorlatilag teljesen önkényes volt: jórészt az erdei élethez szokott parasztok és törvényen kívüliek álltak be a felkelők sorába. A jogalkotás szürkezónájában tevékenykedő bűnszervezetek is feljogosítást kaptak arra, hogy zsákmányszerzés reményével rajtaütéseket hajtsanak végre a francia zászló alatt harcoló csapatokon. A sorra alakuló gerillacsapatok¹⁵ tevékenységét a Központi Junta igyekezett ellenőrzése alatt tartani, és egy 34 pontból álló szabályzatot adott ki részükre, amelynek segítségével megpróbálkoztak egy milíciarendszer felállításával.¹⁶ Ezek a rendelkezések sokkal inkább igyekeztek a junták irányítása alatt tartani a gerillacsapatokat, mintsem hogy alaki regulát és viseleti szabályzatot jelentettek volna. Feladatuk az ellenség folyamatos zaklatását tűzték ki, és megállapították a lóval vagy ló nélkül harcolók zsoldját és államilag kiutalt ellátmányát, amely megegyezett a hadseregben használt számokkal. A szabadcsapatok maguk választhatták meg vezetőiket, öltözetüket, és megtarthatták a franciáktól szerzett

¹⁴ HAHNER 2021: 384.

¹⁵ Forgács Balázs monográfiájában rámutat arra, hogy a spanyol *guerra* (háború) kicsinyítőképzős alakját először a brit Arthur Wellesley alkalmazta a spanyol szabadcsapatokra, utalva ezzel kisháborús alkalmazhatóságukra.

¹⁶ FORGÁCS 2020: 43.

zsákmányukat. Ez a rendszer szabályozás és katonai igazságszolgáltatás hiányában megtorlás nélkül utat engedett az embertelen bánásmódnak, amely természetes részévé vált a félszigeti gerillaműveleteknek.¹⁷

Tirol nem sokban különbözik a Vendée és Ibéria esetében tapasztalt példaktól.¹⁸ A parasztság a plébániák szervezkedésének köszönhetően fogott fegyvert egy gerilla típusú felkeléshez. 1809 áprilisában kezdetét vette az ötödik koalíciós háború, amelyben a Habsburg-ház vette fel a harcot Napóleonnal a német területek felszabadításáért. A hadjárat előkészületeként a bécsi udvar propagandagépezete buzdító kiáltványokkal árasztotta el a bajor megszállás alá került tiroli, katolikus parasztságot, akik Andreas Hofer vezetésével tízezerszám fogtak fegyvert a franciák szövetségesei ellen.¹⁹ Bár a kiáltványok célja a nemzeti érzelmek feltűzése volt, mégis jórészt az alsóbb néposztályok keltek fegyverre a franciák ellen.²⁰ Ennek oka a békeidőben is érvényes szervezettségben kereshető, amelyet a tiroli tartomány katolikus papsága vidéken biztosított. A felkelt gerillacsoportok egy ember vezetése alá tagozódtak be, és kizárólag a reguláris csapatok mellett vívtak ki sikereket.²¹

Ibéria és Tirol esetében nem alakult ki egységesítés, mint azt a franciáknál tapasztalhattuk. Az állam részéről történtek próbálkozások a regularizálásra, de ezek nem az önálló művelési tevékenységet, hanem a szerezdekekkel történő együttműködést helyezték előtérbe. A tanulságokat levonva megállapíthatjuk, hogy egy földrajzilag lehatárolható terület legalább egy nemzetképző tényezőnek²² megfelelő lakosságának háborús mobilizálásához három tényező összhatására van szükség:

1. Azonos politikai cél vagy veszély. Ennek megléte természetesen pótolható az állam által generált propagandisztikus célokkal, mint ahogyan azt Tirol esetében láttuk. Azonban a lakosság tartós mobilizálásához elengedhetetlen a belső elégedetlenség vagy valamilyen egyéb tartalmú belső feszültség, amelynek levezetési formája a háborúban manifesztálódik.

2. Békeidőben kiépült és jól használható társadalomszervező rendszer. Ahogyan az egyház egyházközségi vagy plébániái rendszere jelentette ezt a szervező erőt, úgy igyekezett az állam is megjeleníteni saját belső szervező erejét önkormányzati vagy annak pótlására *ad hoc* kialakított rendszerrel. Ennek vizsgálata külön kérdéseket is felvet: milyen kapcsolata van az egyes társadalmakban az államnak és az egyháznak a különböző rétegekben megjelenítve, a polgárosodás folyamata megfigyelhető-e az önszerveződés mértékében? A kérdések megválaszolása nélkül is érdemes kiemelni, hogy a fent vizsgált esetekben a felkelt lakosság katolikus vallású, és elsősorban az alsóbb társadalmi osztályokból került ki.

3. Katonai hozzáértéssel bíró vezetés. A leghatékonyabb társadalmi mozgósítás Vendée területén figyelhető meg, amelynek okát a hatékony önszervezésen kívül

¹⁷ FORGÁCS 2020: 78.

¹⁸ FORGÁCS 2020: 76.

¹⁹ BENCZE 2005: 164.

²⁰ NAGY 2022: 15.

²¹ BENCZE 2005: 166.

²² A nemzetalkotás tényezőivel és 19. századi változásaival jelen dolgozatomban nem tudok részletesebben foglalkozni, ezért irányadó fogalmi keretnek a *Magyar Történelmi Fogalomtár 54. nemzet* szócikkét fogadtam el. Ennek lényege, hogy egy adott terület lakossága rendelkezzen olyan azonosulást segítő elemmel, amely társadalmának teljes szerkezetét áthatja és minden rétegben kifejti a közösségtudat építő hatását.

a felkelés élére állt (vagy rendelt) katonai tapasztalattal bíró réteg megjelenésében kell keresnünk. Ennek hiányában a felkelés reguláris támogatás nélkül kudarcra van ítélve.

Habsburg rend és magyar út

Az újkori Magyar Királyság jogrendjében 1715-től számítva létezik az a közös, császári-királyi hadsereg, amely a Habsburg Birodalom, benne pedig a Szent Korona államainak védelmére jött létre. A reguláris hadsereg állományának kiegészítése a Magyar Királyságot is érintette. A hadsereg keretének szervezése és kiegészítési körzetének meghatározása a mindenkori király udvarának joga lett, a Magyar Országgyűlés a beszállásolások és az ellátmányok tekintetében vállalt magára kötelezettséget. A király joga az állandó hadsereg kiegészítése is, ehhez azonban a magyar rendek felajánlás formájában tettek ajánlatot a vármegyékből toborozható újoncok számáról. A magyar rendek, ha időnként vállalták is a hadsereg kiegészítését, törvénnyel védték magukat az ellen, hogy ez állandó kötelességükké váljon.²³ A Habsburg Birodalom, így a Magyar Királyság területén kiállított katonák feletti parancsnokság joga természetesen a mindenkori uralkodót illette meg. Az Országgyűlés szerepe egyedül az újoncozás megajánlásáig terjedt. Bécs nagystratégiája a 18. század végén egy olyan haderőt kívánt magának fenntartani, amellyel a közép-európai kiterjedésű birodalom összes határára közel azonos idő alatt vonulhatott fel. A hadsereg így kisebb létszámmal és kevesebb kiadással is kellő mértékben mozgósítható volt, ha a Duna menti felvonulási útvonal infrastruktúráit sikerült ennek megfelelő állapotban tartani.²⁴ A birodalmi hadsereg ezen politikai elv mentén tevékenykedett megszületése óta: igyekezett lekötő harcokat vívni, valamint elkerülni a kétfrontos háborúkat, amíg más tartományokból mozgósíthatott. A száz év alatt épülő, Kaunitz (1711–1794) alatt kikristályosodó rendszer, bár Metternich (1773–1859) briliáns politikájának köszönhetően elérte zenitjét az 1815-ös bécsi kongresszuson, 1809-ben Stadion politikája alatt bizonyos értelemben válságpontra jutott: Európa egyik legkisebb haderőt felvonultató kontinentális birodalma, a francia koalíciós háborúk idején nem lehetett nagyhatalom a tömeghadseregekkel operáló Francia Császárság és Oroszország között. Az Osztrák Császárság államai között elhelyezkedő Magyar Királyság önvédelmi rendszerének alakulása szemléletesen mutatja meg a lakosság önvédelmi képességének és a birodalmi tudatú fiskális katoná állam kiépülésének párhuzamosságát. A 16. századi várháborúk során tartalékait felélt magyar társadalom fokozatosan ismerte fel az ország védelmében nélkülözhetetlen Habsburg-haderő szükségességét, párhuzamosan a hódoltsági területek felszabadulásával. A Natio Hungarica rendjei képtelenek voltak birtokaikat önállóan, a középkorból örökölt bandériális katonasággal megvédeni.²⁵ Az állandó császári haderő megjelenése mellett a végvári katonaság rendszere végleg elveszítette létjogosultságát. A megváltozott társadalmi keretek között egyre nagyobb térhez jutottak a szabad királyi városok középkori alapokon szerveződő milíciái, akiknek feladata – a hadsereg hiányában – elsősorban a rend és a belső nyugalom fenntartása

²³ POÓR 2003: 167.

²⁴ Vö. WESS 2020: 41–50.

²⁵ KOSÁRY 1990: 36.

volt. A 17–18. század során az önálló, magyar nyelven vezényelt haderő kérdése a hadtudósok körében újra és újra előtérbe került. Azonban egy-két 17. századi példától eltekintve (Zrínyi Miklós hadjáratai) egyedül a Rákóczi-szabadságharc során sikerült egy rövid időre a magyar társadalom szélesebb rétegeinek bevonásával megoldani az önálló hadkiegészítési rendszer nehézségeit.²⁶ A nyugati hadseregek felkészültségi, képzettségi és felszerelési szintjét azonban így sem sikerült elérnie a fejedelemnek. A magyarországi hadszíntér több évtizedes tapasztalatait az 1717-ben megalakult császári-királyi hadsereg integrálta, azonban a kaunitzi rendszer egyelőre nem kívánta meg szélesebb társadalmi réteg felfegyverzését. Változást a francia forradalmi háborúk megnövekedett erőforrásigénye hozott a tömeghadseregek megjelenésével. A széles társadalmi rétegeket érintő koalíciós háborúk sora Európa-szerte újra életre hívta a területvédelem kora újkori, hagyományos rendszerét. Ugyan a *Natio Hungarica* hadkiegészítési és mobilizációs gyakorlatában is jelen volt egyfajta folytonosság a szabad királyi városok polgári őrségén, valamint a vármegyei alapon szerveződő nemesi felkelés intézményén keresztül, ezek mégis elaggott önvédelmi struktúrának mutatkoztak a polgárosodás útján előrébb járó társadalmakhoz képest. Az európai példák hatására a bécsi udvar és a Magyar Országgyűlés is modernizálni kívánta a Magyar Királyság elsődleges önvédelemre használt intézményét, az inszurrekciót.

A 18–19. század fordulóján a nyugati fogalmak szerint késő feudálisnak tekintett, ugyanakkor kifejezetten rendi társadalomszemlélet a Magyar Királyság népességét elsősorban a „moralitás” mentén osztotta fel belső egységekre: a nemzetet (*populus*) jelentő nemességre, illetve a nemtelen köznépre (*plebs*). A *Natio Hungarica*, vagyis a nemzetet alkotó *corpus politicum*ba azon rendek tartoztak, akik nemességüket az uralkodótól kapták. Az utóbbi kategóriába „erkölcsi” alapon azon nemtelen társadalmi rétegek kerültek, amelyeknek ősei elmulasztottak eleget tenni hazafias kötelességeiknek, a királyok és a haza szolgálatának, valamint fegyveres védelmének. Ezek alapján „az atyák bűneit a vezeklő utódok morális közösségére” terhelte a társadalom ilyen módú felosztása. Ez a militáns, katonai kötelességekre hivatkozó rendi norma még a 18–19. század során, utóbbi első évtizedében is alapjául szolgálhatott a nemességen belüli emancipációnak, vagy az azon belüli presztízsnövekedésnek. Ezen a ponton elegendő, ha a katonai Habsburg Birodalomban is jelen lévő katonai érdemrendekkel járó birtok- és címadorányozásokra gondolunk. A katonai bátorság és magyaros vitézség olyan erények voltak, amelyekkel rendelkező katonaviselt személy méltán bízhatott politikai előmenetelében. Ezzel együtt, a morális felosztás azonban jelentette a rendi határvonal alatt élő nemtelen lakosság tömegeinek kizárását is a politikai életből és a hadi érdemek útján történő társadalmi felemelkedésből. A kor rendi társadalmában az inszurrekció intézményében az értelmi-érzelmi elkötelezettséget kívánó katonai szolgálat lehetőséget látta manifesztálódni, amelyben a vitézséggel küzdő nemtelen személyek számára is a társadalmi emelkedés lehetőségét és a rendi jogok határvonalának – legalább szimbolikus – átlépését ígerte az intézmény az önmagukat a szolgálat teljesítése során kitüntetteknek.²⁷

²⁶ MÉSZÁROS 2021: 43.

²⁷ NAGY 2022: 12.

A Magyar Királyság Napóleon-kori önvédelmi gyakorlatára, valamint az insurrekció intézményén keresztül történő társadalommobilizálási rendszer bemutatására Pest-Pilis-Solt vármegye adminisztrációja kitűnő lehetőséget ad. Köszönhetően annak, hogy a vármegye forrásanyaga betekintést enged a vármegyében kihirdetett első és második *felülés* vizsgálatára is. Ugyanakkor a vármegye központi, Duna menti centrumfekvése révén stratégiailag és logisztikailag is fontos szerepet játszott az insurrekció hadászati műveleteiben. Mindezek mellett a vármegye érintett volt ugyan a hadjárat eseményeiben, de a hadműveletek végére sem került a francia csapatok megszállása alá. Ennek köszönhetően a vármegye lakosságának minden társadalmi rétege mozgósítva lett a generális insurrekció háborús céljainak elérése érdekében. A vármegye példáján keresztül tehát könnyen görcső alá vehetjük a Magyar Királyság 1809-es mobilizálási gyakorlatát. Az ország területén zajló sorozómustrák március során megkezdődtek a legtöbb vármegye nemessége körében, az 1808-as törvények és a vármegyei közgyűlések lelkesedése ellenére mégis hosszú heteket vett igénybe az első összehívásban szereplő nemesek kiállítása és felszerelése. Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyében is, az országgyűlési rendelet értelmében az 1808-as nemesi összeírást vették alapul. A május 10–13. között Soroksáron lezajlott végső hadi szemle után, a kiállított és felszerelt gyalogos zászlóalj, valamint lovasszázad (összesen mintegy 1800 fő) Gosztonyi János ezredskapitány vezetésével még aznap megindult a nyugati határ felé, ahol már javában zajlott a Győr térségében épülő sánctábor környékén a generális insurrekció csapatainak összpontosítása.²⁸

Az 1809 tavaszának második felében bekövetkező kedvezőtlen háborús cselekmények, valamint a franciák Nyugat-Dunántúlra történt betörése következtében, Pest-Pilis-Solt vármegye insurrekciós adminisztrációval foglalkozó bizottsága május 19-én Pesten tartott kisgyűlésén a jelen lévő küldöttek felolvasták a nádor előző napon fogalmazott levelét. A május 18-án kelt írás szerint a jelenlegi háborús helyzet megkívánja a további nemesi személyek behívását és háborús felkészítését, katonai gyakorlatoztatását. Mivel a vármegyei gyűlés feladatkörét meghaladta volna egy második nemesi sereg ügyeinek intézése, egy választott tagokból álló testület létrehozásával megalakították az *Insurrectionális Bizottságot*, amely immár nemcsak a logisztikai, vármegyei beszállásolás és utánpótlás kérdéseiben döntött, hanem rendelkezhetett a vármegye belső biztonsága és rendfenntartása érdekében is. A Pest vármegyei bizottság fennállása során szorosan együttműködött az ország többi vármegyéjének (főképpen a háborús nyugati területek) Deputációs Bizottságával és Pest vármegye Kis- és Közgyűlésével. Az ilyen fajta feladat-delegálás nem egyedülálló, ehhez hasonló bizottságok az ország legtöbb vármegyéjében működtek a háború ideje alatt.

1809. május 31-én,²⁹ a nádori utasításoknak megfelelően Pest-Pilis-Solt vármegyében is sort kerítettek a vármegye belső biztonságát és nyugalmaát biztosító rendelet megírására, amely törvényi háttérrel igyekezett biztosítani a megyegyűlés hatáskörébe tartozó területek belső rendjét és nyugalmaát. A rendelet alapján megállapíthatjuk, hogy Pest-Pilis-Solt vármegyében megtörtént a társadalom teljes mozgósítása. A második felkelés (*Sedentaire Insurrectionsanstalten*) parancsa és összehívó levele egyértelműen

²⁸ R. Kiss 1911: 45–46.

²⁹ PVML IV. 4-e. 1. JKV 7–18.

kimondja, „hogy a' mennyiben az ellenségnek hadai, az országban már bérohantak volna, és előbbre való nyomulások esetére, méltán attól lehetne tartani, hogy a lakosság kárt szenved”,³⁰ az *Insurrectios Deputatio* május 31-én tartott ülésnapján, az ötödik jegyzőkönyvi szám alatt iktatott rendeletei léptek érvénybe:

1. A nemesek minden esetben kötelesek voltak családjuk és saját tulajdonuk védelmében vagyoni helyzetüknek megfelelően lovas- vagy gyalogszolgálatra jelentkezni.
2. A nagyobb települések kötelessé váltak a városi tanács és a főszolgabírók által kiválasztott lovas vagy gyalogkatonákat kiállítani. Fontos szempont volt, hogy a mesterembereket a kiválogatás lehetőleg ne vonja el a hadsereg számára is fontos munkájuk mellől.
3. A falvak négy, öt, hat, maximum tíz embert állítottak ki a földesúr és a főszolgabíró megegyezése alapján, hogy a mezőgazdasági munkának ne kelljen megállnia.
4. A városi emberek saját fegyvereikkel, a falusiak a vármegye által adott pisztollyal, fokossal, puskával vonultak fel.
5. A kijelöltek mellé rendelt felülvizsgálók (a vármegye által kijelölt tisztek) száma a behívottak mennyiségétől függött. A községbelieket kiképzés és gyakorlatoztatás alá kellett vonni. A falusiakat elegendő volt csak összeírni és szükség esetén a gyülekezőhelyre behívni. A csapatok minden esetben a főszolgabírónak voltak közvetlenül alárendelve.
6. Mivel ezen csapatok csak a vármegye területén belül voltak alkalmazhatók az ellenség betörése esetén, azon kívül nem voltak kirendelhetők, zsoldot és ellátmányt csak a művelési tevékenység idejére kaptak.
7. A felfegyverzett lakosok kötelességei voltak:
 - a. a lovasoknak a határban, csárdákban és pusztákban kellett rendszeresen járőrözniük;
 - b. a gyalogosoknak a városokban és azok kocsmáiban, főleg éjjel kellett rendet tartaniuk.
8. A járásbeli főszolgabírók az ellenség betörése esetén kötelesek voltak a rendfenntartói feladatok végzéséről rendszeresen számot adni.³¹

A *Sedentaire Insurrectionsanstalten* összehívása és bevonultatása elsősorban a nyugati, franciák által veszélyeztetett vármegyék lakosságát érintette. A rendelettel fegyverbe hívott nemesek, illetve a városi és falusi lakosok közül csak a szegényebbek kaptak fegyvert a vármegyétől, az 1808-as vagyoni összeírás alapján a tehetősebbek számára saját fegyverrel való bevonulás volt előírva. A második felkelésben részt vevők zsoldját és ellátmányát a vármegye fizette a szolgálatba állás pillanatától, ellentétben az első összehívásban részt vevőkével, akik esetében ez a Korona feladata volt. Az *Active Insurrectionsanstalten* (első összehívásban mozgósított, aktív szolgálatra mobilizált inszurgensek) állománya zsoldját és ellátmányát a nádor hivatalán keresztül az Országgyűlés folyósította. Főparancsnokuk a nádor volt, katonai jellegű ügyeiket az erre

³⁰ PVML IV. 4-e. 1. JKV 7–11.

³¹ PVML IV. 4-e. 1. JKV 7–15.

a célra felállított törzskar intézte. Átvezénylések természetesen történtek, a háború elején József nádor átadott Károly főhercegnek két lovasezredet, akik így részt vettek a morvamezei hadszíntér eseményeiben. A *Sedentaire Insurrectionsanstalten* csapatai ezzel szemben a vármegyei főszolgabíráknak voltak alárendelve, ügyeiket a vármegye inszurrekciós bizottsága intézte. Művelti tevékenységük a vármegye védelmére csak abban az esetben összpontosít, ha az ellenség annak határait már átlépte. Mindaddig feladatuk a belső rend fenntartására és a nyugalom megőrzése volt. A csárdákat, kocsmákat és a települések határait folyamatos járőrözéssel kellett biztosítaniuk, valamint kiemelt figyelemmel viseltetniük a felbújtókkal, dezertőrökkel.

Az ország logisztikai és hadászati központjában fekvő Pesten és Budán a háború kitörése óta nagy tömeg gyűlt össze. A túlszűfolt vármegyei központban nyugatra igyekvő insurgens alakulatok, társzekerek, vágóállatok, valamint a háborúkat történelmi idők óta hagyományosan kísérő civilek verődtek össze. A rend megtartásában alighanem komoly szükség lehetett a második összehívás során mozgósított insurgensekre. A vármegyei szolgabírók és a *Sedentaire Insurrectionsanstalten* alakulatainak hatékony munkájáról tesz tanúbizonyságot, hogy Gosztonyi János ezredes-főkapitány – a Pest vármegyei aktív szolgálatra behívott insurgens lovasezred parancsnoka – május 29-én, a Zala vármegyei Szentgrótról írt levelében alakulatától dezertált insurgens közvitézek elfogatását kérte. Május 31-én az inszurrekciós bizottság már arról számolt be, hogy a vármegye területén előállított dezertőrök iratait beazonosítás végett Gosztonyi és a Győr térségében zajló összpontosítás irányába menetelő alakulata után küldték.

1. táblázat: A Gosztonyi-alakulattól május 29-ig dezertált közvitézek névsora

Gosztonyi május 29-i levelében megírt dezertőrök listája	A bizottság május 31-én Gosztonyinak megküldött válasza az egyes személyek kapcsán
Jonas János	Dezertálás vádjával vármegyei fogházbüntetésre ítélték.
Kis István	Dezertálás vádjával vármegyei fogházbüntetésre ítélték.
Konya István	Iratait a bizottság beazonosítás okán Gosztonyi ezrede után küldte.
Novák József	Iratait a bizottság beazonosítás okán Gosztonyi ezrede után küldte.
Szakál János	A bizottság előtt apja jelent meg, katonai szolgálat alól fia utólagos felmentését kérte. ³²
Tóth János	Iratait a bizottság beazonosítás okán Gosztonyi ezrede után küldte.

Forrás: PVML IV. 4-e. 1. JKV 11.

³² A vármegyei inszurrekcionális bizottság a május 31-i ülésnapon kiadott behívóval Szakál Jánost Soroksárra rendelte, hogy orvosi igazolásának bemutatásával ott rendezzék el az ügyét. A június 7-én, 37. szám alatt keltezett ügyirat már arról számol be, hogy Szakál János Soroksáron bemutatta orvosi iratait, ám azok elégtelennek bizonyultak, ezért a felmentését semmisnek tekintették, őt magát ismét katonai szolgálatra rendelték, azonban immár csak a *Sedentaire Insurrectionsanstalten* állományába sorolták be. Az irat kitér arra, hogy amennyiben Szakál a továbbiakban sem mutat hajlandóságot szolgálatának teljesítésére, a területileg felelős szolgabíró engedélyt kap vasra verve Soroksárra vitetni őt. Hasonló ügyvitelen ment keresztül Szívós Pál dabasi lakos, aki június 2-án, betegsége miatt szintén felmentését kérte az inszurrekcióban letöltött katonai szolgálat alól. Kérvényét hanyagsága miatt elutasították, és Szakálhoz hasonlóan Soroksárra rendelték be katonai szolgálatra. (PVL IV. 4-e. 1. JKV 12; 15.)

Az ötödik koalíciós háború Duna-völgyi offenzívája hamar megtorpant, Károly főherceg csapatai védekezésre és lassú visszavonulásra kényszerültek, miután Napóleon személyesen vette át a parancsnokságot a hadszíntéren. A Pest-Pilis-Solt vármegyei insurrekcionális bizottság június 4-én tartott ülésének³³ legfontosabb napirendi pontja, a hadiesemények változásának köszönhetően, a nádorisván levele volt, amelyben beszámolt a május 22-én vívott regensburgi ütközetről és a francia hadak térnyeréséről a Duna mentén. A nádor levelében kéri a vármegyében raktározott utánpótlás azonnali megküldését Győr térségébe, valamint az 1807/II. törvénycikkre hivatkozva³⁴ egy újabb verbunk felállítását a vármegye területén. Ezen feladatok, tisztán a közös hadsereget érintő ügyek lévén, a hivatali rend alapján Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlését illették volna. A császári-királyi seregbe küldendő utánpótlás rendezését a közgyűlés magára is vállalta,³⁵ de a toborzás és újoncozás feladatát átadta a vármegyei *Insurrectionalis Deputatió*nak. Mivel egy újabb vármegyei verbunk felállítása még nem volt lehetséges,³⁶ az ügy minél gyorsabb előrehaladását elősegítve a szolgabírók elkezdtek összeírni a behívható lakosokat. A papoknak, valamint a lelkészeknek pedig meghagyták, hogy híveikhez minden alkalommal szolgálatra buzdító és hazafias beszédet intézzenek. Szintén a császári-királyi hadsereg toborzásának meggyorsítását szolgálta az az intézkedés, amely a sorozóbizottság leendő állomáshelyei közötti fuvarozást előre megszervezte és kifizette. A feladattal a verbunk állomásaiul kijelölt községek szolgabírái voltak megbízva. Az újoncállítás eszköze volt a fegyházak és börtönök átvizsgálása is a vármegyében: a kisebb vétségek miatt elítélt, de fegyverfogásra alkalmas rabokat összeírták és átadták a császári-királyi hadseregnek.³⁷

Az insurrekcionális bizottság május végén, a francia hadsereg Magyar Királyság területén folytatott előnyomulásával egy időben életbe léptette a már korábban kihirdetett, a közbiztonságról, valamint a *Sedentaire Insurrectionsanstalten* állományának behívásáról szóló rendeletet, amelynek értelmében május 31-től kezdve a Soroksáron állomásozó lokális insurrekció csapatainak feladata a béke és a rend fenntartása a vármegye területén.³⁸ Napirendre tűzték a bevonultatott, lokális insurrekcióban szolgálatot teljesítők minél gyorsabb ütemben végrehajtott kiképzését. Modrovits Miklós, aki május 15-e óta foglalkozott a bevonultatott inszurgensek mustrájával és gyakorlatoztatásával, levélben jelentést tett arról, hogy Hernádi Nagy Márton, Pesti Schterich Henrik és Ujheti Antal nemesek önként ajánlkoztak csatlakozni az inszurgens lovassághoz, de felszerelésük finanszírozását nem tudják vállalni. A támogatásukra kért összeget az insurrekcionális bizottság vármegyei felajánlásokból szándékozott kifizetni. Június 4-től kezdve a lovasság kiképzését Modrovits Miklós, a gyalogságét pedig Zlinszky Antal főszolgabírók irányították, a lokális insurrekció csapatai fölötti parancsnokságot is ők vették át. A vármegye lelkesedése a haza védelme és az insurrekció támogatásában nem csak a felszerelések és az insurrekcionális kassa felé tett felajánló gesztusokban merült ki. Május második felében, amikor a francia seregek

³³ PVML IV. 4-e. 1. JKV 32–44.

³⁴ Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80800003.TV>

³⁵ PVML IV.3-a/1. 37. kötet, 807–816.

³⁶ A császári-királyi hadsereg sorozóbizottsága ebben az időben Vas vármegyében tartózkodott.

³⁷ PVL IV. 4-e. 1. JKV 39.

³⁸ A bizottság május 31-én, az 5. cikkely száma alatt megírt és kihirdetett rendelkezését utólag, június 7-én a nádor is jóváhagyta levelében.

már Pápa térségében táboroztak, Kubinyi Károly pesti táblabíró száz forintot adományozott Pest-Pilis-Solt vármegye insurrekciós pénztárába, és újabb kétszáz forintot ajánlott fel – szükség esetén az özvegynek is kiutalható évi járandósággal – annak a vármegyei insurgens vitéznek, aki a franciák elleni küzdelem során elsőként szerez érdemkeresztet vitézségéért.

A vármegyei Deputatio Bizottság június 13-ai rendeletei³⁹ már kizárólag a vármegye belső védelmére fókuszálnak. József nádor június 11-én Győrben kelt levelében utasítja a vármegyei közgyűlést a Duna-vonal védelmének előkészítésére. Ennek fényében az insurrekciós bizottság a következő öt rendeleti pontot fogalmazta meg azzal a kitételrel, hogy a császári-királyi csapatok folyami átkelése minden tekintetben elsőbbséget élvez:

1. Elrendelték a folyón fellelhető összes átkelésre alkalmas vízi szállítóeszköz átvontatását a Duna bal partjára. Kivételt csak a mindennapi használat alatt álló eszközök képezhettek, de éjszakára azoknak is a folyam bal partján kellett horgonyozniuk.
2. Ez a rendeleti szabályozás érvényes volt minden kompra és révre is.
3. Megkezdtek a vízi hajómalmok áttelepítését, amely feladat elvégzésére és az esetlegesen felmerülő jogi nézeteltérések rendezésére a deputáció vármegyei bírakat és földmérőket jelölt ki.
4. A folyami eszközök gyűjtésére kijelölt pontok közelében gyalogos őrséget állítottak, akik csónakok használatának ellenőrzésével voltak megbízva, valamint feleltek azért is, hogy az eszközök a folyó megfelelő partján maradjanak éjszaka is.
5. Lovas járőröket szerveztek, akik a vármegyére eső folyószakasz teljes hosszát figyelemmel kísérték, különös tekintettel az átúsztatásra alkalmas szakaszon. A járőröknek minden lehetséges ellenséges mozgást azonnal jelenteniük kellett a felettük parancsnokló notariusnak vagy más katonai előljárónak.⁴⁰

Június 15-én⁴¹ a Győr–Kismegyer térségében lezajlott ütközetet követő napon Pest és Buda városát elárasztották a Komárom mellől meghátrált csapatok, a generális insurrekcióból megugrott közvitéztek, akik ezerféle hírt terjesztettek. A vármegyei közgyűlésen felolvasott hadijelentések közül Zala vármegye francia megszállásának és az ott élő birtokos lakosság megsarcoltatásának híre keltette a legnagyobb feszültséget. Konya János komáromi erődítménybe delegált pesti notárius jelentéséből kitűnik: a generális insurrekció vezérkara, valamint az insurrekció pénztára Győr várából Komáromba érkezett. A közgyűlés levonta a következtetést: a háború óhatatlanul is közeledik a Magyar Királyság stratégiai központja felé. Ettől a naptól kezdve az insurrekcionális bizottság legsürgetőbb ügyévé a vármegyébe, valamint Pest-Buda városába érkező, a kismegyeri ütközetet követően dezertált insurgensek összegyűjtése vált. Egy pesti mészáros fia által terjesztett híresztelés szerint Győr városából június 14-én délután négy órakor Pest felé indulva, közel 15 000 szétfuttott inszurgent látott a postaúton Pestre özönlenni. A további rémhírek megelőzése,

³⁹ PVML IV. 4-e. 1. JKV 51–57.

⁴⁰ PVML IV. 4-e. 1. JKV 51–54.

⁴¹ PVML IV. 4-e. 1. JKV 58–67.

valamint a visszavonulók és dezertáltak feltartóztatása érdekében elrendelték a lokális inszurrekció csapatainak felállítását a két várost összekötő pontonhídnál. Az ő feladatuk volt, hogy a Pest városába érkező csapategység nélküli gyalogos inszurgenseket a pesti Nagy Kaszárnyába, a lovasokat pedig az Új Épületbe irányítsák át további intézkedésig.

Ahogy Pest-Pilis-Solt vármegye esetében tapasztalhattuk, az 1809-ben lezajlott ötödik koalíciós háború minden korábbi mobilizálást meghaladó mozgósítást eredményezett a Magyar Királyság területén. A császári-királyi sorkatonaság hagyományosan toborzás útján történő újoncozása mellett sor került az ország másodvonalbeli teljes önvédelmi rendszerének mozgósítására: generális inszurrekció (*Active Insurrectionsanstalten*) és egyes vármegyékben, mint ahogyan Pest-Pilis-Solt esetében is láttuk, a lokális inszurrekció (*Sedentaire Insurrectionsanstalten*), valamint a városi polgárőrségek mobilizálása. Ez utóbbiakról dolgozatomban nem esett szó, de ismerünk történeteket, amelyek igazolják Pápa és Győr esetében is, hogy a polgárőrségek a rendvédelmen kívül a franciák elleni harci cselekményekben is aktívan részt vettek.⁴² Igaz ugyan, hogy a második összehívás során behívott lokális inszurrekció képzettsége és harcértéke megkérdőjelezhető, de az összehívás célja elsősorban nem is harctéri bevetésük, hanem a vármegye belső nyugalmanak megtartása és a rend védelme volt. Ugyanakkor a hadjárat eseménysorából ismerünk példákat a generális inszurrekció összehívása során bevonultatott közvitézek bátor és hősiességére. Ezek nem tartoznak dolgozatom szoros tárgyához, ezért hosszabb kifejtésük nélkül csak felvillantani szeretném a karakói ütközetben a visszavonuló seregeknek fedezetet adó inszurgens lovasság utóvédharcát, a pápai ütközetben inszurgensek által megvívott lovassági összecsapást⁴³ vagy a kismegyeri temetőben helytálló zalai inszurgens gyalogság hősiességét.⁴⁴

Mindezeket figyelembe véve a Magyar Királyság lakosságának katonai mobilizálását az 1809-es esztendőben három részre oszthatjuk fel:

Az országban az 1808-as országgyűlésen megajánlott keretek szerint zajlott a császári-királyi hadsereg toborzása, hivatalos verbunkolása a nemesi előjogokkal nem rendelkező lakosság körében. A császári-királyi hadsereg munkáját, ahogyan azt Pest-Pilis-Solt vármegye esetében is láttuk, a vármegyei bizottságok segítették a fuvarok megszervezésével, valamint a börtönökből katonai szolgálatra fogható rabok összeírásával. Az így mozgósított férfiakról nem tudjuk, hogy az 1809-es hadjáratban mekkora arányban vettek részt, de a háború végeztével is megmaradtak a hadsereg szolgálatában. Ez a kategória nem sorolható közvetlenül a Magyar Királyság önmaga által fenntartott önvédelmi rendszeréhez, hiszen a közös hadsereg 1715 óta a Habsburg uralkodó által fenntartott haderő volt, aki azt fiskális katonapolitikájának köszönhetően tartotta fent.

Sokkal inkább a Szent Korona és a Natio Hungarica önvédelmi eszközének számítható a generális inszurrekció intézménye, amelynek állománya elsősorban a lakosság nemesi előjoggal rendelkező, előre összeírt és katonai szolgálatra beosztott tagjaiból került ki. Pest-Pilis-Solt vármegye esetében őket Gosztonyi János vezetése alatt a harcoló alakulatokhoz vezényelték Győr térségébe. Soraikból, ahogy láthattuk,

⁴² VERESS 1987: 185.

⁴³ NAGY 2003: 130.

⁴⁴ KRISCH 2016: 206.

történtek dezertálások, ezeket azonban a vármegyei bizottság rendezte, esetenként büntette. Harcértéküket emelte a nemzeti és udvari propaganda, valamint a tudat, hogy morális kötelességüket teljesítik katonai helytállásukkal.

A lakosság mobilizálása – Pest-Pilis-Solt vármegye esetében – azonban a második összehívás, a lokális insurrekció elrendelésével lett teljes. Ebben társadalmi rang és jogállás befolyása nélkül mozgósítottak mindenkit, aki a törvény szerint saját lakóterületét megvédeni tartozott. A Pest-Pilis-Solt vármegyében május 31-én behívott, leginkább a népfelkelés intézményéhez hasonlítható, Soroksáron táborozó csapatok rendfenntartó feladatukat megbízhatóan ellátták, harcértékük bizonyítására azonban nem adódott lehetőség.

A Magyar Királyság önvédelmi rendszerének fontos ismertetőjegye és kritériuma, hogy az Udvari Haditanács helyett a Magyar Országgyűlés és a nádor rendelkezett felette közvetlenül. Viseletéről, kiképzéséről és vezénylési nyelvéről is ezek a törvényhatóságok döntöttek törvények, illetve rendeletek formájában. A Magyar Királyság önvédelmi erejének, a generális insurrekciónak a parancsnoka az ország nádora volt. Mobilizálásukról és felszerelésükről kizárólag a magyar helyhatóságok gondoskodtak. Kiképzésük és alkalmazásuk kizárólag az ország területén belül valósulhatott meg. Mobilizálásukban fontos tényező volt a nemzettudat (*Natio Hungarica*) és a hazáért vállalt áldozat.

Beilleszthető-e a Magyar Királyság önvédelmi rendszere az európai trendekbe?

A dolgozatom első felében megvizsgált, napóleoni háborúk időszakára eső európai minták figyelembevételével kijelenthető, hogy a lakossági mobilizálás feltételei közül mindháromnak megfeleltethető a Magyar Királyság önvédelmi rendszere.

1. Azonos politikai cél vagy veszély: 1809-ben, az ötödik koalíciós háború kirobbanásakor az egész *Natio Hungarica* fenyegetve érezte magát a Francia Császárság térnyerése miatt, ami ellen az Országgyűlés már 1808-ban meghozta döntését, így az önvédelem mozgósítása 1809-ben nem volt kérdés. Az insurrekcióra kötelezettek mobilizálása kettős politikai haszonnal járt a magyar rendek számára. Egyrészt bizonyította a *Natio Hungarica* lojalitását az uralkodó és a Habsburg–Lotaringiai-ház felé. Másrészt bebiztosította nemesi kiváltságaikat, hiszen tevélegesen részt vettek országuk védelmében. A cél tehát adott volt a nemzetesthez tartozó rendek számára, akik előtt a politikai karrier is nyitva állt insurrekciós helytállásuk esetén.

2. A békeidőben kiépült és jól használható társadalomszervező rendszer tekinthető az insurrekció gyenge pontjának. A rendszer modernizálását József nádor és az Országgyűlés elkezdte ugyan kidolgozni az 1808-ban kiadott törvénycsomag alapján, de gyakorlati megvalósítására nem, vagy csak részben került sor a vármegyékben. Ez azonban nem annyira az intézmény, mint a háború gyors kitörésének rovására írható fel. Az 1809 őszen tartott királyi díszszemle beszámolóí szerint az insurgens csapatok a háború végén feladatörüknek megfelelő állapotban bocsátattak haza. A további években azonban elmaradt a modernizált rendszer karbantartása és az összeíró mustrák éves megtartása, így a kiegészítési rendszer ismét elavulttá válhatott.

3. Katonai tapasztalattal bíró tisztikar rendelkezésére állt a generális inszurrekció intézményének: a hadkerületek parancsnokait a főparancsnok, József nádor nevezte ki kiemelt figyelemmel katonai múltjukra és a harctéren szerzett érdemeikre. Az inszurrekció törzsébe szintén veteránok vagy katonai végzettséggel rendelkező volt császári-királyi törzstisztek kerültek. A vármegyei alakulatok (gyalogsági zászlóaljok, lovassági ezredek) tisztii állományát a vármegyegyűlések jelölték ki. A tisztségek betöltésének feltételeként nem szerepelt a katonai múlt, de a vármegye által kiállított insurgensek jól felfogott érdeke volt, hogy katonai múlttal rendelkező tiszteket, vagy legalábbis tekintélyes vármegyei vezetőket válasszanak kiállított alakulataik élére.

Összességében kijelenthetjük, hogy a generális inszurrekció intézménye megfelelt a korszak területvédelmi igényeinek. A modernizált területvédelmi rendszer képes volt a lakosság széles rétegét jól szervezeten felvonultatni és elvárt feladatainak megfelelően hadrendbe állítani. A mobilizálás során felmerülő szervezési hiányosságok elsősorban nem a vármegyei nemesség hanyagságán vagy a rendszer alapvető korszerűtlenségén múlottak, hiszen a dolgozatban bemutatott példákön keresztül láthattuk, hogy az 1808-as törvények nyomán megindult modernizációs törekvések igyekeztek a Magyar Királyság jogviszonyaiba ágyazottan meghonosítani a nyugati miliciarendszerek struktúráját. A mobilizálást természetesen hátráltatta a későn megkezdett mustrák sora, valamint a vármegyei adminisztráció bürokratikus rendje. Az inszurrekció intézménye tehát megpróbált korszerű választ adni a területvédelmi kihívásokra, amelyek elé a francia forradalom alatt megváltozott társadalmi viszonyok állították egész Európát. A Magyar Királyság kora újkori társadalomszerkezete azonban meggátolta, hogy a francia miliciarendszer legnagyobb vívmánya, a lakosok elnyert polgárjogi státusza a *Natio Hungarica* rétegein túl is éreztesse hatását.

Felhasznált irodalom

- BÁN Péter szerk. (1989): *Magyar Történelmi Fogalomtár*. II. kötet. Budapest: Gondolat.
- BENCZE László (2005): *Napóleon bécsi hadjárata 1809*. Budapest: Múlttal a Jövőért – Hadtörténelmi Levéltár.
- FORGÁCS Balázs (2020): *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest: Zrínyi.
- HAHNER Péter (1989): *A nagy francia forradalom kisenciklopédiája*. Budapest: Minerva.
- HAHNER Péter (2021): *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1642–1815*. Pécs: Kronosz.
- JOMINI, Antoine-Henri (1973): A hadviselés alapelveiről. In ÖLVEDI Ignác (szerk.): *Szemelvények a XIX. század burzsoá katonai teoretikusainak és szakíróinak műveiből*. Budapest: Zrínyi.
- KOSÁRY Domokos szerk. (1990): *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Magyarok Európában III*. Budapest: Háttér.
- KRISCH András (2016): A franciák legkeletibb magyarországi hódítása – Győr a francia megszállás alatt. In ARATÓ György – NEMES Gábor – VAJK Ádám (szerk.): *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 201–225.

- MACHIAVELLI, Niccoló (1978): Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről. Ford. LONTAY László. In *Niccoló Machiavelli művei*. Budapest: Európa.
- MÉSZÁROS Kálmán (2021): A Rákóczi-szabadságharc hadseregének irányítási rendszere (1703–1711). In HERMANN Róbert (szerk.): *A magyar hadügyi igazgatás története 1526–1990*. Budapest: Zrínyi.
- NAGY Ágoston (2022): *Kisfaludy Sándor: Hazafiúi szózat a' Magyar Nemességhez (1809) Forráskiadás*. Budapest: Reciti.
- NAGY István (2003): A pápai ütközet 1809. június 12-én. In *Pápai Múzeumi Értesítő* 8. Pápa: [k. n.], 113–151. Online. <https://bit.ly/4fy0G9Z>
- Pest-Pilis-Solt VM. Nem. Közgy. ir. Köz- és Kisgy. JKV. Jelzet: PVML IV.3-a/1. 37. kötet (mikrofilm adatai: XV.5-c.62. 11729/99 8849 PML)
- POÓR János (2003): *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest: Universitas.
- R. KISS István (1911): *Az utolsó nemesi felkelés II*. Budapest: szerzői kiadás.
- SECHER, Reynald (2023): *A vendée-i mézárulás. Népiirtás francia módra*. Budapest: Századvég.
- Vármegyei Insurrectionális Bizottság Iratai (Deputatios Iratok) Jelzet: PVML IV. 4-e. 1. JKV (Pest-Pilis-Solt 1757-1810.).
- VERESS D. Csaba (1987): *Napóleon hadai Magyarországon*. Budapest: Zrínyi.
- WESS, A. Mitchell (2020): *A Habsburg Birodalom nagysztratégiája*. Budapest: Antall József Tudásközpont.